

II. Abdülhamid Zamanında Antakya'da Düyûn-ı Umûmiye Müdüriyeti ve Reji İdaresi*

Edip Gül

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4977-7067>

Öğretmen / Milli Eğitim Bakanlığı, Van – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 05.11.2024

Kabul: 16.12.2024

On-line Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler

II. Abdülhamid

Düyûn-ı Umûmiye

Reji İdaresi

Antakya

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.79127>

Öz

19. yüzyılda Tanzimat Dönemi'nde yapılan reform hareketleriyle iktisadi yapıda modernleşme ile idari ve mali yapıda da geniş çaplı bir yapılanmaya gidilmesine rağmen bu süreçte yaşanan Kırım Savaşı'yla Osmanlı maliyesi büyük bir yükün altına girmiştir. Osmanlı Devleti 1853-1856 yılları arasında başta İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle Rusya'ya karşı yapılan Kırım Savaşı'yla mali durumunun kendi gelir kaynaklarıyla düzelmeyeceğini anladığında ilk defa dış borçlanma fikri ortaya çıkmış ve bütçe açıkları için de yeni finansman yöntemlerine ihtiyaç duymuştur. Galata bankerlerinden kısa sürede geri ödemek şartıyla alınan borçları ödeyemeyince ilk defa olmak üzere Avrupa devletlerinden dış borç almıştır. Borçlanma sürecinde 15 kere dış borç alan Osmanlı Devleti, aldığı borçlar sayesinde devlet maliyesinin girmiş olduğu bunalımı kısa vadeli olarak ertelemiş fakat bunun sonuçları daha sonraki yıllarda büyük mali sorunlara neden olmuştur. II. Abdülhamid 1878 yılı itibariye borçları ödeyemeyeceğini ilan edince alacaklı devletler paralarının tahsil edilmesi amacıyla hükümetle anlaşarak 1881 Muharrem Kararnamesiyle Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni kurmuştur. Devletin her yerinde örgütlenen bu uluslararası yapı Osmanlı maliyesinde altı kalem geliri denetleyerek alacaklıların paralarını tahsil etmiş. Bu gelir kalemlerinden tütünden elde edilen gelir Muharrem Kararnamesinin 9. Maddesi gereğince Reji İdaresi'ne devredilmiştir. Ülkenin en ücra köşelerine kadar yayılan Düyûn-ı Umûmiye ile Reji şirketinin şehirlerdeki faaliyetleri halkı ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Antakya, Düyûn-ı Umûmiye'nin ve Reji şirketinin kurulduğu şehirlerden biridir. Bu çalışmada II. Abdülhamid zamanında Düyûn-ı Umûmiye ve Reji şirketinin Antakya'daki faaliyetleri, halkın bu iki idareye karşı tutumu ele alınacaktır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gül, E. (2024). II. Abdülhamid Zamanında Antakya'da Düyûn-ı Umûmiye Müdüriyeti ve Reji İdaresi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(102), 559-570.

*During The Time of II. Abdulhamid, The Directorate of Düyûn-i Umûmiye and the Regime Administration in Antakya**

Edip Gül

Teacher / Ministry of National Education, Van – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 05.11.2024

Accepted: 16.12.2024

Published Online: 31.12.2024

Keywords

Abdulhamid II

Düyûn-i Umûmiye

Regie Administration

Antioch

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.79127>

Abstract

Despite the modernization of the economic structure and the extensive restructuring of the administrative and financial structures with the reform movements carried out during the Tanzimat Period in the 19th century, the Ottoman finances came under a great burden with the Crimean War that took place during this period. When the Ottoman Empire realized that its financial situation would not improve with its own revenue sources with the Crimean War waged against Russia with the support of England and France between 1853 and 1856, the idea of foreign borrowing emerged for the first time and it needed new financing methods for its budget deficits. When it could not pay the debts taken from the Galata bankers on the condition that they would be paid back in a short time, it took foreign loans from European states for the first time. The Ottoman Empire, which took foreign loans 15 times during the borrowing process, postponed the crisis that the state finances had entered in the short term thanks to the debts it took, but the consequences of this caused major financial problems in the following years. When II. Abdulhamid declared that he could not pay the debts as of 1878, he established the Düyûn-i Umûmiye Administration with the Muharram Decree of 1881 in order to collect the money of the creditor states by reaching an agreement with the government. This international structure, organized throughout the state, collected the money of the creditors by supervising six revenue items in the Ottoman treasury. The income obtained from tobacco among these revenue items was transferred to the Regie Administration in accordance with Article 9 of the Muharram Decree. The activities of the Düyûn-i Umûmiye and the Regie Company in the cities, which spread to the most remote corners of the country, seriously disturbed the people. Antioch is one of the cities where the Düyûn-i Umûmiye and the Regie Company were established. In this study, the activities of the Düyûn-i Umûmiye and the Regie Company in Antioch during the reign of Abdulhamid II and the attitude of the people towards these two administrations will be discussed.

GİRİŞ

19.yüzyıl Osmanlı Devleti için savaşların ve ekonomik güçlüklerin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde gelir kaynakları da azalan devlet ilk defa Kırım Savaşı'yla borçlanmaya gitmiştir (Adiloğlu & Yücel, 2021: 67). Bu savaşın Osmanlı Devleti'ne yüklediği ağır masraflar alınmış olan tedbirlerle karşılanamayınca dış borç zaruri hale gelmiştir. Bu durum Kırım Savaşı'nın Osmanlı Devleti açısından ortaya çıkardığı en zararlı sonuçlardan biri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bunu takip eden yıllarda devletin mali sıkıntıya düştüğü anda hatırlanan ilk tedbir de dışarıdan para temin etmek olmuş ve Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu önemli gelir kaynaklarının bu borçlara teminat gösterilmesine, en nihayetinde de Düyûn-ı Umûmiye'ye giden yolun açılmasına neden olmuştur (Özcan, 1999: 110). Osmanlı'nın mali ve siyasi tarihinde önemli bir rol oynayan Düyûn-ı Umûmiye'nin etkileri (Parvus Efendi, 1977: 29) sadece İstanbul'la sınırlı kalmamış, yer yer yayılmıştır (Narin, 2009: 1).

Borçlarla ilgili tutum zamanın getirdiği bir zorunluluktan kaynaklanıyorken daha sonraları işler doğal bir durumdan çıkarak israfın önü alınamamıştır. Borç alınmaya alışılmış hatta bir sarık parası için bile borç alınır olmuştur. Sultan Abdülmecid eskiden beri borç almaktan çekinen padişah olmasına karşın dış borçların önü alınamamıştır (A. Cevdet Paşa, 1980: 7). İstanbul'da yeterince saray varken Sultan Abdülmecid tasarruf yapılması gereken bir ortamda Dolmabahçe Sarayı'nın yapılmasını istemiş, Osmanlı sarayının akıl almaz lüksü Sultan Abdülaziz döneminde de sürmüş ve mücevherat ile inşaatlara harcanan para inanılmaz boyutlara ulaşmıştır (Arslanoğlu, 1983: 116).

1860 yılında Osmanlı Devleti'nin almış olduğu iç ve dış borçları ciddi bir rakama ulaşmıştır. Devlet gelirlerinin büyük kısmı öşür ve ağnam gibi tarım gelirlerinden alınan vergilere dayanmış olması nedeniyle gelirler yıllık giderleri karşılamaya yetmiyordu. Bundan dolayı kısa süreli devlet borçları artmış ve bunlar ödenemediğinden dolayı konsolide edilerek ödenmesi ertelenen borç haline getirilmiştir (Kazgan, 1991: 38).

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda vermiş olduğu bütçe açıkları, üretim ve paranın az olmasından dolayı ekonomik olarak bir çöküş yaşamış. Avrupa sermayesine ilk başvuru borçlanmak şeklinde 1853 yılından başlayarak yapılmış ve 1874 yılına kadar aralıklarla sürmüştür. Bu yirmi bir yıllık süreç içinde Osmanlı Devleti, Kırım Muharebelerini yapmak, Lübnan, Suriye, Girit ve Yemen isyanlarını bastırmak, zırhlı satın almak, kâğıt parayı ortadan kaldırmak gibi önemli işler için Londra'dan ve Paris'ten borç almış. Abdülaziz döneminde son iki yılda çok büyük bir borçlanma yapılmış hatta faizlerin ödenmesi için bile bütçeye konmuş olan paranın karşılığı bulunmadığı için devlet iflasa doğru sürüklenmiştir. Ortaya bir takım uzlaşma ya da müdahale projeleri atıldıysa da çoğunda milletlerarası bir komisyonun Osmanlı maliyesini devralması teklif edildiğinden dolayı Bâbiâli tarafından reddedilmiştir (Küçük & Ertüzün, 2003: 59).

II. Abdülhamid, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Galata Bankerlerine ve Osmanlı Bankası'na olan borcunu ödeyemeyeceğini açıklamıştır. 22 Kasım 1879 yılında Osmanlı Bankası, Galata Bankerleri ve hükümet arasında bir anlaşma imzalanmış ve hükümet yabancı müdahalesine engel olmak için bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyon devletin gelirlerini tespit edip bütçe yaparak bir düzen içinde borçların ödenmesini sağlamakla görevlendirilmiştir. Hükümet borçlarına teminat olarak damga, alkollü içki, balık avı, tuz, tütün ve ipekten alınan altı adet gelir kaynağını alacaklılara tahsis etmeyi ve alacaklıların da Rüşum-ı Sitte idaresini kurarak bu gelir kaynaklarını işletmesini kabul etmiştir (Küçük & Ertüzün, 2003: 59).

Bu duruma Avrupalı devletler tepki göstermiş ve Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı hükümeti yabancı devletlerin baskısından kurtulmak için 1881 yılında Avrupalı devletlerin temsilcileriyle görüşmeye başlamıştır. 20 Kasım 1881 yılında dış borçlar alacaklılarının temsilcileri İstanbul'a davet edilerek Muharrem Kararnamesi yapılmış, bu kararnameyle dış borçların miktarı indirilmiş ve ödeme kolaylığı getirilmiştir (Karal, 2007: 421-432).

Bu şartlar altında Maliye Nezareti'nin dışında bağımsız bir Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kurulmuş ve İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Bankası ve Osmanlı Devleti temsilcilerinden oluşan yedi kişilik bir konsey idareyi sağlamıştır (Karal, 2007: 421-432). Borçlar yönetimi bir yandan Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank gibi uluslararası bankacılık kuruluşları, bir yandan Anadolu ve Bağdat Demiryolu şirketleri gibi yabancı girişimciler diğer yandan da Osmanlı Devleti'nin Avrupalı ve yerli alacaklıları ile yakın bir iş birliği uygulaması oluşturmuştur (Fişek, 1967: 161). Düyûn-ı Umûmiye İdaresi 1882 yılı Ocak ayından itibaren çalışmaya başlayarak Osmanlı ülkesinde çok geniş bir teşkilat ağı kurmuş (Keskinkılıç, 2002: 661) ve Osmanlı ekonomisinin gittikçe genişleyen alanı kademeli bir biçimde yabancı denetimine girerek Osmanlı hazinesinden ziyade yabancı sermaye sahipleri güçlenmiştir (Yılmaz, 1995: 29).

1890'larda Osmanlı Devleti'ndeki toplam yabancı sermaye daha çok Osmanlı borçlarında (alacak senedi olarak) olmak üzere sonra demiryollarında ve bankacılıkta toplanmıştı (Ortaylı, 1981: 39). 1880'lerde Osmanlı Devleti'ne hızlı bir giriş yapan yabancı sermayesi 1890-1914 yılları arasında üç kat artmış ve özellikle İngiltere demiryolu yapımında en fazla imtiyazı almıştır. Daha sonra 1888'de Anadolu Demiryolu imtiyazı Almanlara ve 1903'te de Bağdat demiryolu imtiyazı yine Almanlara verilmiştir (Durdu, 2005: 1-24).

İdare meclisi şirket yönetim kurulu gibi yapılmış, İstanbul'da kendine bağlı genel bir müdürlük oluşturmuştur. İstanbul'da kurulan dört merkez müdürlükleri ile bölge müdürlüklerinden oluşan taşra teşkilatı da genel müdürlüğe bağlanmıştır. İdarenin taşra teşkilatındaki nezaret denilen bölge müdürlükleri ile buralara bağlı il müdürlük ve daha küçük birimlerdeki memurların sayıları yer yer değişmekteydi. 1898 yılı sonunda 26 adet bölge müdürlüğü, 720 adet il ve ilçelerde müdürlükler vardı (Keskinkılıç, 2002: 661-662). Düyûn-ı Umûmiye modern bir bürokrasi kurmuştu ve memur sayısı 5000'in üstüne ulaşmıştı (Zürcher, 2001: 128).

İdarenin personel yönetimi de İdare Meclisi tarafından yapılmıştır. Bu yönetimde Muharrem Kararnamesi esas alınmış ve hükümet normal personel alımına çok dikkat etmezken; kaçakçılık takibi yapacak kolcularla ilgili tavsiyelerde bulunmuştur. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kaçakçılığın takibini kendisi yapmak istemiş. Hükümetle İdare Meclisi arasındaki uzun bir mücadeleden sonra kolculuk işi idareye bırakılmış ve kolculara da silah taşıma ruhsatı verilmiştir (Keskinkılıç, 2002: 661-662).

Tuz, tütün, ispirto, balık tekeli, ipek vergisi, pul ve damga vergisi, Bulgaristan emareti vergisi, Kıbrıs vergisinin artışı, tömbeki vergisi, temettü vergisi ile elde edilen gelir kaynakları iç ve dış borçlara ayrılmış ve vergi toplama görevi de yeni kurulan Düyûn-ı Umûmiye idaresine bırakılmıştır (Karal, 2007: 421-432). Böylece Osmanlı Devleti'nin borçlarının belli bir plan dahilinde ödenmesi için kurulan Düyûn-ı Umûmiye, Avrupalı devletlerin hem siyasi olarak hem de mali olarak müdahalelerine kapı açmıştır.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulması son dönem Osmanlı tarihi için bile bir dönüm noktasıdır. Bu idarenin oluşturulması on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı egemenlik haklarından verilen en önemli ödünlerden biri olduğu gibi, Avrupalıların ilerde Osmanlıların borçlarını reddetme olasılığından duydukları kuşku da gidermiştir. Verdiklerini geri alacaklarından emin olan Avrupalı yatırımcıların yoksullaşmış Osmanlı hazinesine önerdikleri yeni borçlar toplam yabancı borç miktarını daha da artırmıştır (Quataert, 1987: 20-21).

Ayrıca ülkede bir yandan Maliye Nezareti, öte yandan Düyûn-ı Umûmiye gibi iki mali kurumun var oluşu devletin bağımsızlığını zedelediği gibi masrafa da yol açarak devlet bütçesini iyice sarsmıştır (Parvus Efendi, 1977: 75).

II. Abdülhamid devlet masraflarının ve kaynak gerektirecek işlerin borçlanmayla yapılmamasını ve borçlanmanın en düşük seviyede tutulmasını istemesine rağmen yabancı sermayeden

kaçmanın imkansızlığı içinde yeni altyapısal yatırımlara girilmiş (Ortaylı, 1981: 38) ve Düyûn-ı Umûmiye'nin faaliyetleri hız kesmeden devam etmiştir.

Antakya'da Düyûn-ı Umûmiye İdaresi

Kısa bir süre içinde Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye-i Meclis-i İdâre meclisleri ülkenin ulaşılması zor yerlerine kadar ulaşmıştır (Salname-i Vilayet-i Halep, 1321: 63). Halep vilayeti de Düyûn-ı Umûmiye İdaresi şubelerinin kurulduğu yerlerden biri olmuştur. Halep'in merkezinde Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğü olmasına karşın, Halep vilayetinin Maraş ve Urfa sancaklarıyla, Birecik, Kilis, Ayıntab, İskenderun, İdlib, Bâb, Cisir-i Şuğur, Rakka ve Antakya kazalarında Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin şubeleri açılmıştır (Salname-i Vilayet-i Halep, 1312: 217-226).

Antakya'da bulunan şube faaliyetlerini kendine ait olan binasında yürütmüştür. İdarenin personel ihtiyacı dahilinde hem Müslümanlar hem de İslahat Fermanı hükümlerine göre gayrimüslimler görev almıştır. Antakya kazası Düyûn-ı Umûmiye Müdüriyeti Sandık Eminliği ve aynı zamanda ikinci katiplik görevini de Mar Dirdos Efendi ibn-i Serkis ibn-i Kigork Camızyan adlı kişi yürütmüştür (AŞS., 50: 130). Antakya'daki Düyûn-ı Umûmiye'nin uygulamalarına yönelik olarak II. Abdülhamid'e ciddi şikayetler gitmiştir. Halk zaman zaman da hem devletin hem de kolcuların yanlış uygulamalarına maruz kalmıştır. Antakya'da halkın yetiştirmiş olduğu ürünlerden alınması gerekli olan vergiler hem Düyûn-ı Umûmiye memurları tarafından hem de belediye memurları tarafından tekrar tekrar alınmak istenmiştir. Bu durumun bir karışıklıktan dolayı mı gerçekleştiği yoksa bu şekilde devletin de ikinci bir vergi almaya mı çalıştığı hakkında bir bilgi yoktur. Sadece bu tür yanlış uygulamayla karşılaşan halk böyle bir uygulamayı kabul etmemiş ve sorunların çözülmesine yönelik ilgili yerlere şikâyet etmiştir. Maraş ve Antakya'ya gönderilen tuz yüklerinin Düyûn-ı Umûmiye memurlarınca tartılıp muayene edildikten sonra belediye kantarlarıyla da tartılıp ikinci bir defa vergi talep edilmesinin yasal olmamasından dolayı bu uygulamadan vazgeçilmesi gerektiği Halep vilayetine bildirilmiştir (BOA., DH. MKT., 4/36).

Düyûn-ı Umûmiye gelirini artırmak için ülkeye yeni bilgiler ve yeni teknolojiler ithal etmiş ve bu uygulama alanlarından biri de ipekçilik olmuştur (Gürsoy, 2011: 41). Osmanlılarda ipekböcekçiliğinin gelişim süreci buradan alınan vergilerin 1881'de kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresine bırakılmasıyla başlamıştı. Osmanlı Devleti'nde ipekçiliğin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi için Bursa'da olduğu gibi Antakya, Amasya ve Selanik'te de Darü't-talim adı verilen okullar ile numune dutlukların kurularak (BOA., BEO., 609/45674) masraflarının Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nce kabul edilmediği, gerekli paranın Deutsche Bank borçlanması karşılık gösterilen ipek vergisi fazlasından verilebileceğine, ipek talim evlerinin dutlukların mevsimi geçmeden açılmasına karar verilmiştir (BOA., BEO., 570/42732). Kısa bir süre sonrasında Selanik, Amasya ve Antakya'da birer ipek böcekçiliği okulunun açıldığı ve Antakya'da oluşumu kararlaştırılan Harir Darü't-talim'in Beyrut'a naklinin gerekliliğine dair Beyrut vilayetinin yazışmaları üzerine gereklilik yerine getirilmiştir (BOA., BEO., 609/45674).

Böylece ipekçiliğin en iyi yapıldığı yerlerde Selanik, Amasya ve Antakya'da tarlalara dutluklar kurulmuş, ipek dokumacılığının öğrenilmesi için eğitim binaları yapılmış ve tüm bu yapıların masrafı devlet tarafından karşılanarak ipekçiliğin desteklenmesi sağlanmıştır (BOA., İ.ML, 11/40).

İdare başta Edirne, İstanbul, Bursa, Samsun, Antakya illeri ve çevrelerindeki şehirlerden elde edilen ipeği artırmak için bazı tedbirler geliştirmişti. Bursa'da ipek böceği yumurtalarını ıslah etmek amacıyla Pasteur yöntemine göre çalışan bir tohum ıslah merkezi kurmuş, ileri kozacılık yöntemlerini öğreten bir ihtisas okulu açmış ve ipek böceklerini doyurmak amaçlı dut yapraklarını çoğaltmak için dut ağacı neslini ıslah edip fidanlık kurmuştur (Gürsoy, 2011: 41).

Antakya'da Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin gelir kaynaklarından biri olan ipekçilikte Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin aldığı tedbirler sonunda üretimde büyük artmalar olmuştur. 1880 yılındaki ipek üretimi 200.000 lira kadarken bu miktar 1910'larda 2.800.000 liraya yükselmiş ve ipek geliri de 20.000 altın liradan 200.000 altın liraya fırlamıştır.

İpeğin üretildiği yerlerde ipek kozaları kaynatılarak ipek ipliği elde edileceği zaman sadece kozalardan vergi alındığı için ayrıca dut ağaçlarından alınmazdı. Bu kuralın uygulanmadığı durumlar da yaşanmıştır. Antakya'da Mustafa Fehmi adlı kişinin dut kozalarından vergi alındığı gibi yetiştirilen dut fidanlarından da ayrıca vergi alınmaya çalışıldığı şeklindeki şikâyeti incelemeye alınmıştır (BOA., DH.MKT., 1508/29).

Antakya, Süveydiye, Arsuz ve İskenderun'da Halep Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nce ipek kozası için mizan mahalleri kurulmasına teşebbüs edilmesine rağmen ipek kozasının yetişmiş olması, hemen elden çıkarılmadığında hazine ve tüccarlar zarar göreceğinden bu mizan merkezlerinin bir sonraki yıl uygulamaya konulmasına karar verilmiştir (BOA., DH.MKT., 1255/31). Antakya'da üretilen koza mahsulünün Suriye iskelesinden dışarıya nakli vapurlara yüklenerek yapılmıştır (BOA., DH.TMIK.M., 95/72).

Antakyalılar, iplikçilik okulu için Ayntab'a kadar gitmek istememiş ve bundan dolayı da Antakya'da bir okulun açılmasını istemişlerdir. Düyûn-ı Umûmiye ve vilayet genel meclisi ise kurumun Ayntab'da kurulmasından yana olmuş ve ipekten önemli miktarda hasılat elde etmelerine rağmen maalesef orada bir fabrika kurmak kimsenin aklına gelmemiştir (Üzüm & Kazıcı, 2021: 40).

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kuruluşundan sonra Osmanlı ekonomisinin geniş ve gittikçe genişleyen büyük bir kısmı yavaş yavaş yabancı denetimi altına girerek Osmanlı Devleti'nin hazinesini değil de Avrupalı devletlerin alacaklılarını zenginleştirmiştir. Osmanlı uyruğu olan binlerce Düyûn-ı Umûmiye memuru Osmanlı'nın şehir ve köylerinde Paris, Berlin ve Londra'daki kupon sahipleri adına vergi toplamıştır. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisadi özgürlüğü ve Avrupa ile olan ilişkileri ciddi anlamda daralırken Batı'nın iktisadi çıkarları çığ gibi artmıştır (Quataert, 1987: 29).

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Osmanlı Devleti içinde ayrı bir devlet gibi bir işleve sahip olmuştur. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Antakya kazasında da önemli etkilere sahipti. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra TBMM, idareye mektup gönderip bundan böyle daha önce yapılan anlaşmanın geçersiz olduğunu bildirmiştir. Ankara'da bir Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğü kurulup kontrol sağlanarak memurlar buraya bağlanmıştır.

Daha sonra Lozan Konferansı'nda Osmanlı borçları gündeme gelmiş. Yeni kurulan hükümet Osmanlı Devleti'nden kendi payına düşen borçları ödemeyi kabul etmiş ve böylece Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin resmi sıfatı sona ermiştir. Lozan Antlaşması'nda borçların devletlere göre paylaşılmasını yapmak için kurulan Paris Komisyonu işlerlik kazanınca Düyûn-ı Umûmiye İdaresi görevini yapamamıştır. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne ödenmesi gereken son borç da 1954 yılında ödenmiştir.

Antakya'da Reji İdaresi

Düyûn-ı Umûmiye'nin başındaki finans grubunun yaptığı baskı sonucu tütün vergisi konularak tekelliliğe girilip Tütün Rejisi adında bir şirket kurularak bu şirketle 30 yıllık sözleşme imzalanmıştır. Muharrem Kararnamesi ile Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kendisine bırakılan tütün ürünlerini istediği şirkete devretme hakkına sahip olmuş ve bundan dolayı da asıl adı Memalik-i Şahane Dühanları Müşterekü'l Menfaa Reji Şirketi'ne yani 27 Mayıs 1883'te kurulmuş olan Reji Şirketi'ne tütün tekeli bırakılmıştır (Narin, 2009: 53). Böylece tütün tekeli Osmanlı Bankası ile Credit Anstalt ve Bleichrider adlı bankaların denetimi altına girmiştir (Gökdemir, 1993: 326).

Reji İdaresi hem 30 yıllığına üretilen tütünleri almak hakkına sahip olmuş hem de şirket 30 yıllık süre için tütün, sigara, yerli tönbeği ve enfiye imal satışını yapabilme hakkını elde etmiştir. İhracat ve ithalata ilişkin de tüm vergileri alma hakkına sahip olduğu gibi tütün üreticileri tütün ekmek için Reji İdaresi'nden izin almak zorunda kalmışlardır (Gökdemir, 1993: 326).

Binlerce kişiyi çalıştıran bu tekel, tarımın yılda 100.000 lirayı aşkın öşür getiren ve dönem sonunda ihracat değerinde ilk sırayı alan, belki de en zengin kesimini denetleme hakkını elde etmiştir (Quataert, 1987: 23).

Muharrem Kararnamesi gereği olarak Düyûn-ı Umûmiye yönetimine bırakılan yurt içi gelirlerin en önemlilerinin tuz ve tütün tekelleri olduğu görülmektedir. Kararname çıkarıldığı zaman Türkiye'de Avrupa'daki gibi henüz tekel yoktu. Tüketiciden bandrol yöntemiyle tütün vergisi alınmaktaydı. Ülkede tütün üretmek ve satmak serbestti. Tütünü işletmek için hükümet tarafından açılmış herhangi bir fabrika yoktu ve aynı zamanda tütün satışı da hükümet tarafından yapılmıyordu.

Fransız tahvil sahipleri Düyûn-ı Umûmiye'yi tütün ekiminden doğrudan doğruya pay almaktan vazgeçirip tütün tarımını düzenleyip vergilendirmek üzere kendilerinin ayrı bir örgüt kurmalarına izin vermesi için ikna etmiştir. Muharrem Kararnamesi böyle bir örgütün kurulması hükmünü getirmiş ve hükümetin onayını alabilmek için devlete de kardan pay vadetmiştir. Bu şekilde devletin iş birliği ve etkin desteği sağlanmış olacaktı. Düyûn-ı Umûmiye de tekelden vazgeçmesi karşılığında Reji İdaresi'nden pay alma hakkını elde etmiştir. Böylece Düyûn-ı Umûmiye, hükümet ve üç banka grubu görüşlerini tamamlamış ve 1884 yılında Reji İdaresi otuz yıl süreli imtiyazını fiilen kullanmaya başlamıştır (Quataert, 1987: 24). Bu sözleşmeyle tütün yapımı ve satımı şirkete bırakılarak hükümete buradan gelen kazançtan pay ayrılacaktı. Tütün rejisiyle olan anlaşma, Düyûn-ı Umûmiye'nin oluruyla yapılmıştır (Parvus Efendi, 1977: 75). Düyûn-ı Umûmiye şirket ortaklarına % 8'lik kar garantisi vermiştir (Gürsoy, 2011: 42).

Osmanlı Devleti'nin önemli gelirlerinden biri olan tütün Osmanlının birçok şehrinde olduğu gibi Antakya'da da yetiştirilmekteydi. Antakyalı çiftçilerde tütün üretiminin ve ticaretinin Reji İdaresi'ne geçmesinden ciddi anlamda etkilenmişti. Antakya tütün üretiminin büyük bir bölümünü karşıladığı için Reji İdaresi'nin bir şubesi de Antakya'da açılmıştır. Antakya Müftüsü Abdülkadir Efendi, Reji İdaresi'ne işlerini yürütmesi için bir ev tahsis etmiş. Tahsis edilen evin yangında zarar görmesi üzerine ev için tazminat talep edilmiştir (BOA., DH.MKT., 2431/42).

Antakya Reji İdaresi'nde gayrimüslim memurlar da görev almıştır. Reji İdaresi'nde Mıgırdıç Arif Efendi kontrol memuru olarak görev yapmış (BOA., DH.SAİD.d., 170/351) daha sonraki yıllarda ise Antakya Reji müdürlüğü görevini Yorgi Efendi devam ettirmiş ve başarısından dolayı rütbeyle ödüllendirilmiştir (BOA., DH.MKT., 2411/72).

Elde edilen tütünün tek alıcısının Reji Şirketi'nin olması, tütün fiyatını kendisinin belirlemesi ve serbest piyasa ekonomisinden uzak olası nedenlerinden dolayı istenilen miktarda gelir elde edilememiştir. Reji İdaresi'yle ürünlerini buraya pazarlayan köylüler arasında sıkıntı yaşanmış ve bireysel olarak çözülemeyen konular hükümete şikâyet edilmiştir. Antakya'da Reji İdaresi'ne teslim edilen tütünün bedeli ödenmediğinden mal sahibi olan Hüseyin adlı kişinin şikâyette bulunduğu görülmüş (BOA., DH.MKT., 1712/9) ve daha sonraki yıllarda yine aynı şekilde Reji İdaresi'ne verdikleri tütünlerinin parasını alamadıklarını bildiren Antakya kazası Hacı Paşa Köyü ahalisiyle ilgili olarak bilgi verilmiş gereğinin yapılması istenmiştir (BOA., DH.MKT., 1854/63).

Reji İdaresi kaliteli tütünü iç piyasaya sürmediği için tütün kullanıcıları ülkelerinde en kaliteli tütün yetiştirilmesine karşın hem kötü tütün içmek hem de Reji'nin belirlemiş olduğu yüksek fiyattan tütünü almak zorunda kalmışlardır. Bu durum kaçakçılığın artmasına neden olmuş ve hem tütün üreticileri hem de kullanıcıları kaçakçılığı tek çare olarak görmüşlerdir (Ösen, 2015: 61).

Kaçakçılar tütünün okkasına on kuruş, yani Reji fiyatının en azından iki-üç katını vermiş, üreticilere tütünlerini Reji'nin verdiğiinden daha yüksek fiyatlarla satma imkânı sağlamış ve bundan dolayı da birçok çiftçi, gelir kayıplarını telafi etmek ya da iflastan kurtulmak için tütünlerini kaçakçılara satmayı tercih etmiştir (Quataert, 1987: 29).

Reji Şirketi'nin ürünlerini çok ucuza almasından memnun olmayan bazı Antakyalı tütün üreticileri, kaçakçılık yoluna girmiş ve bundan dolayı şirket kolcularıyla tütün yetiştiricileri arasında birtakım istenmeyen olaylar olmuştur. Her şeye rağmen Reji Şirketi kaçakçılıkla mücadeleden vazgeçmemiş. Reji idaresi kaçakçıları durdurmak için 1889 yılında almış olduğu üç kruvazörle deniz yoluyla da kıyasıya mücadele etmiş, yeni tedbirler almış ve yeni düzenlemeler getirmiş olmasına rağmen tütün kaçakçılığı hep bir sorun olarak kalmıştır.

Tütün kaçakçılarının Kaş ve Antakya'ya İzmir ve Hüdavendigâr üzerinden geçtiklerinden dolayı kaçakçılığı önlemek için ciddi tedbirler alınmaya çalışıldığı görülmektedir (BOA., DH.MKT., 2243/35).

Reji'nin kaçakçılıkla mücadele için her yıl daha çok kişiyi istihdam etmesi bu yasadışı faaliyetin ne denli arttığına bir göstergesidir. Çalıştırılan kolcu sayısı 1887'de 3.600 iken bu rakam 1890'da 4.600'e, 1895'te 5.900'e 1897'de ise 6.700'e çıkmış. 1899'da ise 6.500 kadar kolcu çalıştırılmıştır. Şirketin kaçakçılıkla mücadele için yaptığı harcamalar 1884-1908 yılları arasında sürekli bir artış göstermiştir. 1880'lerin sonunda bu harcamaların yıllık ortalaması 121.000 lira iken, 1890-1894 yılları arasında 151.000 liraya, 1895-1899 yılları arasında ise 171.000 liraya yükselmiştir. 1908'e kadar geçen dokuz yıl içinde ise Reji'nin kaçakçılıkla mücadele amacıyla yaptığı harcamalar, 1890'ların sonundaki ortalamaya göre % 25 artış göstererek yılda 215.000 liranın üstüne çıkmış. 1894 yılına kadar bu gözetim elemanlarına ödenen ücretlerin toplam ücretler içindeki payı % 52 civarındaydı. 1895-1899 yılları arasında bu pay % 59'a, daha sonra 1908'e kadar ise ortalama % 61'e çıkmıştır (Quataert, 1987: 29).

Kaçakçılıkla mücadele için harcadığı parayla ele geçirdiği kaçak tütün miktarı karşılaştırıldığında, Reji'nin 1900 yılından sonra daha fazla harcamayla daha az miktarda kaçak tütün ele geçirdiği görülür.

II. Abdülhamid her ne kadar sistemin işlemlerine karşın sessiz kalsa da halkın yaşadığı sıkıntıların gittikçe büyümesi, Reji İdaresi'nin ülke içinde örgütlenmesi onu ciddi anlamda rahatsız etmiştir.

Kaçakçılığı önlemek için Reji İdaresi tarafından oluşturulan kolculuk sisteminin, kaçakçılarla mücadelede yetersiz kalması üzerine, şirket bölgedeki kolcu sayısını artırmak istemişse de II. Abdülhamid kolculuk örgütünün devlet için tehlike arz etmesinden dolayı hükümetçe bu istekleri kabul etmemiştir. Buna karşılık kolcuların yetersiz olduğu durumlarda askerden yardım alınabileceğini Reji'ye bildirmiş fakat yardım talep edildiğinde de Reji İdaresi'nin daha fazla güçlenmesinin önüne geçmek ve halkın daha fazla tepkisini çekmemek adına gereken desteği vermemiştir (Akpınar, 1998: 76).

Reji İdaresi, yıkıcı ve olumsuz bir güç olarak algılanıyordu. Çiftçiler, işçiler, tüccarlar, fabrika sahipleri bu işle uğraşan herkes gelirini ve ürününü sattığı pazarını kaybetmişti. Bu şekilde geçim kaynakları zarara uğramayanlar da denetim altına girmişti. Reji İdaresi hem politikasından dolayı hem de bireysel yaşanan problemlerden dolayı sık sık hükümete şikâyet edilmiştir.

Reji İdaresi'yle üretici arasındaki çatışmalar ciddi anlamda ölümlerle sonuçlanınca II. Abdülhamid yönetimi Reji'nin kaldırılması konusunda bazı girişimlerde bulunmak istediysede 30 yıllık süre dolmadığı için uygulamaya geçirememiştir.

Alınan borçların bir sonucu olarak oluşturulan böyle bir şirketin ülke içinde bulunması ve bütün tütün gelirlerini kontrol etmesi II. Abdülhamid'i çok rahatsız etmiştir. Özellikle şirketin silahlı kolculara sahip olması, halk ile Reji İdaresi arasında çıkan çatışmalarda birçok insanın ölmesinden

dolayı Reji İdaresi sorumlu tutularak şirkete ve kolculara hükümetin ve halkın bakış açısı olabildiğince olumsuzdur (Altınsoy, 2021: 154).

Tütün üretiminin tek bir şirkete verilmesi ülkedeki rekabet sistemini ve tütün üretimini olumsuz etkimiştir. Reji şirketi, ülkenin kalkınmasını değil de sadece tütün üretiminden alacağı karı, en üst düzeye çıkarmayı hedeflediği için ciddi bir rahatsızlık oluşturmuştur. İşçilerin çalışma şartları, çiftçilere ödemiş oldukları tütün ücretinin düşüklüğü, kaçakçılıkla mücadele ederken rahatlıkla insanları öldürmelerinden dolayı özellikle tütün üreticileri tarafından istenmemişlerdir.

Ülke genelinde halkın Reji şirketinden duymuş olduğu rahatsızlık basına da yansımış. II. Abdülhamit iktidarının sonu olan 1908 yılında dönemin gazetelerinde devletin tütün tarımının yabancı bir şirketin yönetiminde olması sürekli olarak eleştirilmiştir. Ülkedeki tütün tarımının çok fazla gerilediği ve devletin bir an önce tütün tarımını Reji şirketinden kurtarması gerektiği belirtilmiştir. Reji İdaresiyle yapılan anlaşma bittikten sonra da tütün üretiminin ve denetiminin herhangi bir şirkete verilmemesi yönünde resmi olmasa da düşünsel olarak kararlar alınmıştır (Demir, 2019: 441).

SONUÇ

Bu çalışmada 1881 yılında Halep'te kurulan Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğü ve Reji İdaresi'ne bağlı olarak Antakya'da kurulan şubelerin II. Abdülhamid döneminde ki faaliyetleri incelenerek devlet borçlarının ödenmesine yönelik Antakya kazasındaki bu iki idarenin olumsuz etkileri ortaya konuldu.

Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğü ve Reji İdaresi'nde çalışan memurlar hem Müslüman hem de gayrimüslim olurken idarecilerin daha çok gayrimüslim olmasına dikkat edildiği görülmüştür.

Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olan Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğü devletin bağımsızlığını zedeleyerek Osmanlı egemenlik haklarından ciddi ödümlerin verilmesine neden olmuştur. Antakya'da da Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğü ve Reji İdaresi'yle halk arasında ciddi anlaşmazlıklar oluşmuştur. Halk vergilerin ödenmesi konusunda bazen devletle Düyûn-ı Umûmiye arasında sıkışıp kalmıştır. Halkın yetiştirdiği ürünlerden hem belediye tarafından hem de Düyûn-ı Umûmiye memurları tarafından vergi alınmaya çalışıldığıyla ilgili şikâyetler olmuştur.

Düyûn-ı Umûmiye'nin, ipekçiliğin geliştirilmesine yönelik yapmış olduğu faaliyetlerin masraflarını Osmanlı Devleti'nden karşıladığı görülmektedir. Antakya'da Darü't-talim adı verilen okulların açılması ile numune dutlukların kurulması masraflarının, Deutsche Bank borçlanmasına karşılık olarak gösterilen ipek vergisi fazlasından verilerek yapılmasına karar verilmiştir. İpek dokumacılığının öğrenilmesi amacıyla eğitim binaları yapılarak masraflarının devlet tarafından karşılanarak ipekçiliğin desteklenmesi sağlanmıştır. Antakya'da özellikle ipek vergisinin Düyûn-ı Umûmiye'ye bırakılmasından sonra ipekçiliğin gelişmesi kısmı bir olumluluk olarak değerlendirilebilir. Elde edilen tüm ürünler diğer altı üründe olduğu gibi devletin ya da üreticinin kalkınması için kullanılmamış Düyûn-ı Umûmiye'ye aktarılmıştır.

Tütün üretimi ve vergisi konusunda da özellikle Reji İdaresi'yle karşı karşıya gelinmiştir. Reji İdaresi'yle köylüler arasında birçok problemler yaşanmış ve çözülemeyen noktalarda hükümete başvurulmuştur. Reji İdaresi'nin halktan tütünü çok ucuz bir paraya almasından dolayı çok ciddi oranda kaçakçılık faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Reji İdaresi kaçakçılıkla mücadele etmek için birçok kişiyi istihdam ettiğinden dolayı istediği karı elde edememiştir.

Tütün kaçakçılığıyla mücadelede kolcuların birçok kişiyi öldürmesinden dolayı halk isyan etmiş ve II. Abdülhamid, Reji İdaresi'nin kolcuları artırma teklifini hem devleti hem de halkı sıkıntıya sokacağı için kabul etmemiştir. II. Abdülhamid bu durum karşısında çok rahatsız olmasına karşın Reji İdaresi'ni 30 yıllık süresi dolmadığından kapatamamıştır.

Reji idaresi II. Abdülhamid dönemi boyunca devam etmiş ve 26 Şubat 1925'te Fransızlardan devletçe satın alınıp tüm hak ve yükümlülükleri devlete devredilmiştir.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- A.Ş.S. No 50, (H. 1316-1318/M. 1898-1901), s.130, b.317, 5 Mayıs 1900.
- Adiloğlu, Z. & Yücel, G. (2021). Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 0(21), 67-78.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1980). *Maruzat*, (Haz: Y. Halaçoğlu). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Akpınar M. (1998). Reji İdaresi (1908-1925). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altınsoy, B. (2021). Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılığına Karşı Bir Örgütlenme: Reji Kolcuları ve Uygulamaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslanoğlu, M. (1983). Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar Sorunu. *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 109-129.
- B.O.A. BEO. 570/42732, H. 08.08.1312 (4 Şubat 1895).
- B.O.A. BEO. 609/45674, H. 03.11.1312 (28 Nisan 1895).
- B.O.A. DH.SAİD. 170/351, H. 29.12.1299 (11 Kasım 1882).
- B.O.A. DH.SAİD.d. 170/351, H. 29.12.1299 (11 Kasım 1882).
- B.O.A. DH.MKT. 1255/31, H. 17.04.1326 (19 Mayıs 1908).

- B.O.A. DH.MKT. 1508/29, H. 03.09.1305 (14 Mayıs 1888).
- B.O.A. DH.MKT. 1712/9, H. 06.08.1307 (28 Mart 1890).
- B.O.A. DH.MKT. 1712/9, H. 6.08.1307 (28 Mart 1890).
- B.O.A. DH.MKT. 1854/63, H. 23.12.1308 (30 Temmuz 1891).
- B.O.A. DH.MKT. 1854/63, H. 23.12.1308 (30 Temmuz 1891).
- B.O.A. DH.MKT. 2243/35, H. 29.04.1317 (6 Eylül 1899).
- B.O.A. DH.MKT. 2243/35, H. 29.04.1317 (6 Eylül 1899).
- B.O.A. DH.MKT. 2411/72, H. 11.06.1318 (6 Ekim 1900).
- B.O.A. DH.MKT. 2411/72, H. 11.06.1318 (6 Ekim 1900).
- B.O.A. DH.MKT. 2431/42, H. 02.08.1318 (25 Kasım 1900).
- B.O.A. DH.MKT. 2431/42, H. 02.08.1318 (25 Kasım 1900).
- B.O.A. DH.MKT. 4/36, H. 08.12.1310 (25 Nisan 1893).
- B.O.A. DH.TMIK.M. 95/72, H. 29.06.1318 (24 Ekim 1900).
- B.O.A. İ.ML. 11/40, H. 13.02.1312 (16 Ağustos 1894).
- Demir, K. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41), 419-446.
- Durdu, M. B. (2005). İngiliz J.R. Pilling'in Osmanlı Demiryolu İmtiyazını Ele Geçirme Mücadelesi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 17(17), 3-26.
- Fişek, K. (1967). Osmanlı Dış Borçları Üzerine Düşünceler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 22(03), 157-164.
- Gökdemir, O. (1993). XIX. Yüzyıl Sonunda İzmir ve Çevresinde Tütün Kaçakçılığı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 323-333.
- Gürsoy, B. (2011). 100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40(1-4), 17-59.
- Karal, E. Z. (2007). Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907. *Osmanlı Tarihi İçinde* (c. 8, s. 421-432). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kazgan, H. (1991). *Galata Bankerleri*. İstanbul: Türk Ekonomi Bankası Yayınları.
- Keskinkılıç, E. (2002). Düyun-u Umumiye İdaresi. *Türkler İçinde* (c.14, s. 655-673). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Küçük, C. & Ertüzün, T. (2003). Düyun-ı Umumiye. *Diyanet İslam Ansiklopedisi İçinde* (c. 10, s. 58-62). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Narin, R. (2009). Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Adapazarı. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 6(21), 49-59.
- Ortaylı, İ. (1981). *İkinci Abdülhamit Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ösen, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: "Niğde Örneği". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 49-69.
- Özcan, B. (1999). Kırım Savaşı (1853-1856). (Ed: G. Eren). *Osmanlı İçinde* (II). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parvus Efendi. (1977). *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı*, (Haz: M. Sencer). İstanbul: May Yayınları.
- Quataert, D. (1987). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, (Çev. S. Tekay). Ankara: Yurt Yayınları.
- Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1312.

Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1321.

Üzüm, İ. H. & Kazıcı, Ö. (2021). Ayıntab, Antakya Kazaları ve Çevresi Hakkında Hüseyin Kazım Kadri'nin Halep Valiliği Döneminde Dâhiliye Nezareti'ne Gönderdiği Rapor. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 32-45.

Yılmaz, F. (1995). Hukuki-İktisadi- Mali Yönleriyle Osmanlı Borçlarının (Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'nin) Tasfiyesi Meselesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zürcher, E. V. (2001). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Y. S. Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.